

87

SPROGLIG HYGIEJNE

(med udgangspunkt den nye retskrivningsordbog)

I Sprogligt griseri

Emnets titel er valgt med omhu hvis man vil undgå debat og uenighed. Dety er jo nemlig svært at være modstander af sproglig hygiejne, og I får heller ikke mig til at sige: Ned med den sproglige hygiejne, op med det sproglige griseri! Men jeg skal gøre mit bedste for at der alligevel skal komme lidt uenighed ud af det.

Jeg vil ikke diskutere hvad den sproglige hygiejne består i, men snarere overveje hvor udbredt den er, og hvilken virkninger den har. Derfor har jeg også sat med udgangspunkt i den nye retskrivningsordbog i parentes. Sproglig hygiejne har jo nemlig nogenlunde samme effekt med udgangspunkt i den gamle som i den nye retskrivningsordbog.

Det er en kendt sag at al for ihærdig pottetræning ved dette århundredes begyndelse har haft til effekt at tvangsneurotikerer var en udbredt karaktertype da den tids børn blev voksne, og det enerådende hygiejniske princip i århundredets midte: Ro, Renlighed og Regelmæssighed, de tre R'er, har måske også haft sin virkning på væksten af gruppen af narcissister i vore dage; de blev stimuleret og elsket al for lidt på grund af den overdrevne hygiejne.

Som det er med personlighedsudviklingen, er det måske også med sprogudviklingen: for megen sproglig hygiejne har gjort folk skrivelampe i en grad der truer med at undergrave demokratiet. I Grundloven er en af de vigtige frihedsrettigheder ytringsfriheden: enhver er berettiget til, i skrift og tale at offentliggøre sine tanker. På den baggrund er det mærkværdigt at det af en svensk undersøgelse fremgår at under 10 % af befolkningen nogen sinde på skrift har offentliggjort deres tanker om politiske forhold (dertil regnes det også at skrive et referat fra et møde i børnehaven - så det er ikke fordi definitionen er for stram).

Grunden til dette kan naturligvis være at folk ikke bruger deres ytringsfrihed fordi det ved at det alligevel ikke hjælper; magten ligger ikke i det offentlige ræsonnement, men i de lukkede bestyrelseslokaler; men en del af grunden er nok også at folk ikke offentliggør deres tanker på skrift fordi de ikke tør, de er bange for at skrive, de er bage for at de ikke skal være gode nok til at udtrykke sig skriftligt, de er bange for at de skal lave for mange fejl.

En ting har folk nemlig lært i skolen - det kan godt være at de også har lært at skrive helt hæderligt - men én ting har de lært til gavn: de skal ikke tro at de kan skrive. En stor del af den undervisning de har fået i at formulere sig skriftligt har jo nemlig været stilretningen: røde streger under fejlene, to røde streger under dobbeltdækkerne, og så et par bemærkninger af typen: God

argumentation, men lidt løs i dispositionen. Og de røde streger har jo nemlig kun kommunikeret én ting: det kunne du ikke. Der er næppe nogen der har lært noget af de røde streger. Når folk alligevel har lært at stave skyldes det snarest at de har prøvet at skrive en hel masse ord i løbet af deres skoletid, og de har læst endnu flere. Det er det man lærer at stave af.

Jeg ved ikke hvordan al danskundervisningen i Danmark foregår, men jeg interesserer mig for sagen og har ikke fundet nogen væsentlige undtagelser fra den generalisering at undervisningen i skriftlig fremstilling i den enkelte opbygger en instans der svarer til personlighedsstrukturens overjeg, en instans der kunne kaldes: DEN STORE DANSKLÆRER, en instans der hver gang den voksne griber pen eller skrivemaskine, dukker op som en slags dårlig samvittighed der gør hende eller ham usikker: du skal ikke tro at du kan skrive. DEN STORE DANSKLÆRER lammer hånden og folk overlader hellere end gerne skrivearbejdet til de professionelle skrivere.

På den måde kan for tidlig stavetræning, og overdreven sproglig hygiejne i skole og hjem måske komme til at hæmme folk i deres senere skriverier, snarere end at gøre dem til såkaldte sikre sprogbrugere. Jeg har stadig ikke sagt: ned med den sproglige hygiejne, op med det sproglige griseri. Det jeg med dette snarere har villet sige er: Vi må have noget mere sproglig bodybuilding og en enkelt sproglig vals er heller ikke at foragte. Og det får vi tid til hvis vi bruger den sproglige vaskemaskine. Men hvad kan man nu mene med det?

II Sproglig hygiejne i den klassiske retorik

I det følgende vil jeg prøve at skitsere hvilken rolle sproglig hygiejne spiller og bør spille i forskellige sammenhænge. Den første sammenhæng hvor fænomenets udbredelse kan undersøges er den klassiske retorik, som var det centrale dannelsesfag i det antikke Rom, faget som var udgangspunkt for alle andre fag, og som dannede eleverne til at klare sig i det offentlige politiske og juridiske liv. Hvilken rolle spillede det man kan kalde sproglig hygiejne i denne disciplin som nærmets svarer til det vi i dag kalder skriftlig (og mundtlig) fremstilling?

Retorikken bestod af 5 deldiscipliner eller arbejdsfaser som man skulle gå igennem når man skulle forberede en tale: først skulle man finde alt det stof som kunne belyse den sag som man havde med at gøre - hvad enten det var en politisk valgssituation eller det var en juridisk tvist. Denne fase kaldtes inventio, dvs. 'udfindelse' eller s t o f s a m l i n g. Og man havde en rigt udarbejdet lære om hvordan man kunne finde de 'steder' hvor man kunne lede efter stof, de såkaldte topoi, og læren herom hed topik. Denne fase var næsten den vigtigste i hele retorikken for det var jo den der

sikrede at den der havde ret også blev den der fik ret.

Næste fase var dispositio, o r d n i n g e n af det stof man havde samlet ind. Ordningen skulle ske under skyldig hensyn dels til stoffet, dels og især til modtagerne; hvad vidste de i forvejen, hvad var de interesseret i, og hvad skulle de overbevises om, hvilken rækkefølge ville være mest overbevisende osv.

Tredje fase var den sproglige f o r m u l e r i n g , elocutio. Den bestod dels i den korrekte, klare og forståelige sproglige udformning, dels i hvorledes man kunne give sin tale vægt og sproglig fylde, det man i dag snarest kalder stilistik. Dette sidste var et vigtigt punkt og omfattede fx også hvorledes man finder passende metaforer til at give fylde til beskrivelsen af en sag. Det var noget vore dages studerende godt kunne trænge til at lære noget om; sjældent har man dog set tekster der er mere støvsugedet for metaforer end deres.

Og den der har sat sig på metaforerne, har jo også i høj grad defineret hvad det er diskussionen overhovedet kan komme til at dreje sig om. Tag et eksempel fra mit eget område, sprogbeskrivelse. Det er en ikke sjælden metafor i grammatiske lærebøger at beskrive en 'hovedsætning' som et lokomotiv og en 'bisætning' som en anhænger. Hovedsætningen trækker bisætningen med sig, eller skubber den foran sig, og en bisætning kan ikke køre alene. På den måde har man ved valg af metafor defineret hvad det er der interessant ved en hovedsætning og en bisætning.

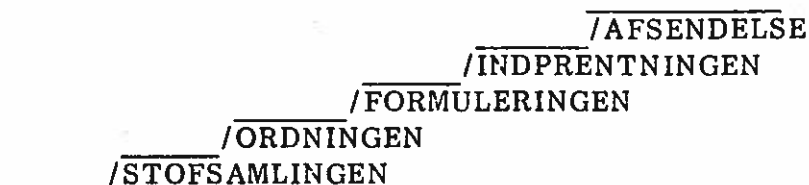
På den anden side giver denne metafor en helt forkert opfattelse af forholdet mellem hovedsætning og bisætning på andre områder. Det er jo nemlig således at en bisætning, eller en ledsætning som jeg ville foretrække at kalde den, altid er en del af en helsætning, som jeg også ville foretrække at kalde hovedsætningen. Den eneste måde man effektivt kan argumentere mod den gale opfattelse som metaforen om lokomotivet og anhængerens har givet, er at lave en modmetafor: en helsætning er som en togvogn, og en ledsætning er som en kupe i en togvogn. Her er relationerne i orden. Hvis man vil virke overbevisende må man kunne lave gode metaforer, og den der har sat sig på metaforerne har også sat sig på hele diskussionen. Derfor er den stilistiske del af elokutio, formuleringen i sprog, ikke den mindst vigtige del.

Et andet eksempel på metaforernes betydning er valget af overskrift for dette møde: sproglig hygiejne; dette udtryk har allerede defineret kamppladsen, og jeg har kun kunnet færdes på den hvis jeg kunne omdefinere emnet til også at handle om sproglig vals: det at finde passende metaforer.

Fjerde fase var memoria, i n d p r e n t n i n g e n i hukommelsen af det man havde udformet; i oldtiden kendte man en række tricks til hvorledes man skulle huske store mængder stof, fx det kendte landskabs teknik og 5-tallets hemmelighed; og den teknik man den gang kendte, er ikke siden blevet forfinet eller vi-

dereudviklet.

Endelig bestod 5 fase i a f s e n d e l s e n, actio, det at holde talen med en stemme der kunne bære det indhold den skulle, i den situation den skulle. Det hele kan sammenfattes i et diagram; man kan ikke begynde på 5 trin når man skal op ad SOFIAs trappe:

Af disse 5 faser er der kun én som med rimelighed kan kaldes sproglig hygiejne, nemlig den ene halvdel af elocutio. Resten er sproglig vals, fx det at finde passende metaforer, og sproglig bodybuilding, fx det at finde stof. Og den sproglige korrekthed fyldte således under 1/10 af det arbejde det var at lave og holde en sproglig tale. Denne proportion forekommer mig at være rimelig. Den sproglige hygiejne er en nødvendig men langt fra tilstrækkelig del af det at arbejde med sprog.

I den sproglige opdragelse som de fleste bliver udsat for i dag i Danmark optager stavetræning, og behandlingen af sproglige fejl efter mit skøn langt over halvdelen af tiden, snarest 2/3. Sammenlignet med fx den klassiske retorik er det en al for stor andel. Tiden tages jo fra alle de andre ting man kunne lære i modersmålsundervisningen. Hvor mange har fx i skolen lært hvordan man husker? Det kunne også være en del af danskundervisningen. Eller hvem har lært i særlig lang tid hvordan man finder stof til at belyse en sag? Det er det aller vigtigste for at man kan argumentere godt for en sag.

III Sproglig hygiejne i de københavnske studieplaner

På Københavns Universitet har vi under de bevilgende myndigheders pres udformet, om ikke nogle nye studieplaner, så nogle nye studiemønstre på overbygningsuddannelsen i dansk, nogle studiemønstre der skulle gøre det muligt for vore kandidater at få stillinger andre steder en i gymnasieskolen, fx som kommunikationskonsulenter i det private erhvervsliv. De tre mønstre hedder: dansk som fremmedsprog og andetsprog, kritisk litteraturformidling, og sproglig rådgivning. I alle tre studiemønstre spiller sproglig hygiejne en rolle, men ingen steder den væsentligste.

I dansk som fremmedsprog og andet sprog undervises og eksamineres der i sprogtypologi og almen lingvistik, i et minoritetssprog, i sprogbeskrivelse, herunder fejlanalyse og norm og acceptabilitetsproblemer (og det er sproglig hygiejne), i sprogtilegnelse, i sprog,

Jud

kultur og identitet og i sprogundervisning og kulturformidling.

I Kritisk litteraturformidling undervises og eksamineres der i det litterære system, i kritikhistorie, i kulturformidling og i skrivepraksis (og det er i denne sidste disciplin eksaminanden skal kunne skrive et klart og prægnant dansk og vise evne til selvstændighed i sproglig udfoldelse).

I sproglig rådgivning undervises og eksamineres der i sprog og norm, i sprogbeskrivelse og i kommunikationsanalyse og sproglig rådgivning. Her spiller sproglig hygiejne hovedrollen i den første disciplin, sprog og norm. Eksaminanden skal kende og beherske den officielle skriftsprogsnorm, have kendskab til normdannelsens historie og kunne vejlede i almindelige normproblemer. I de to andre discipliner spiller selve normen en mindre rolle.

Således har vi i København i faget dansk vurderet at normproblemer og den officielle skriftsprogsnorm spiller en vigtig men mindre rolle i de studieplaner som vi har begyndt undervisningen efter nu. Der er ved siden af normproblemerne andre og væsentligere problemer som kræver undervisningen og eksamination, nemlig kommunikationslære.

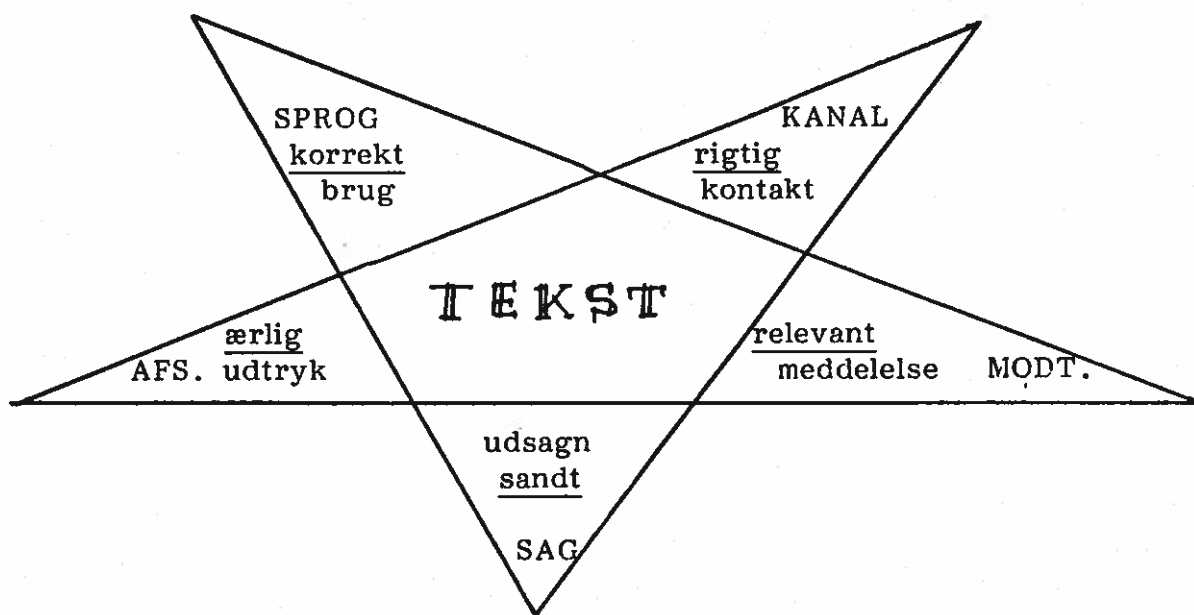
IV Sproglig hygiejne i kommunikationslæren

Den moderne udgave af den klassiske retorik er den pragmatiske kommunikationsteori som der er udformet både i Amerika, fx af Watzlawick, og i Tyskland, fx af Habermas. Jeg refererer den her i en udgave som jeg selv underviser efter.

En tekststyring kan ikke opfattes som en ting der kan deles op i sine bestanddele og analyseres som sådan. En tekststyring er en social proces der forløber i tid og som defineres ved forholdet til omgivelserne. Således defineres en tekststyring ved sit forhold til de faktorer som må være til stede i enhver kommunikationssituation, nemlig afsenderen, modtageren, sagforholdet, kanalen og sproget. I forholdet til hver af disse faktorer i situationen har tekststyringen en speciel funktion: den er u d t r y k for afsenderens hensigt og holdning, u d s a g n om sagforholdet, m e d d e l e l s e til modtageren, k o n t a k t gennem kanalen og b r u g af sproget.

I og med at tekster er sociale processer og ikke ting der kan skilles ad, er tekststyringer bestemt ved at opfylde en række krav eller normer, uden hvilke tekstudtrykket slet ikke tæller som en tekst. Der kan formuleres en type krav til hver funktion: Teksten skal være æ r l i g t udtryk for afsenderens hensigt, den skal være s a n d t udsagn om sagforholdet, den skal være en r e - l e v a n t meddelelse til modtageren, en r i g t i g (passende) kontakt gennem kanalen og en k o r r e k t brug af sproget.

Det hele kan illustreres som et pentagram:

Selv hvis man koncentrerer sin undersøgelse om de normer som styrer de sproglige ytringer, spiller de normer som handler om sproglig korrekthed kun en mindre - og i sammenhængen mindst væsentlig - rolle. Det er selvfølgelig langt vigtigere for om en kommunikation er vellykket om afsenderen er ærlig, om sagforholdet bliver beskrevet sandt, og om modtageren finder teksten relevant, end om det er korrekt brug af sproget. Tværtimod det er næsten en ulempe hvis teksten henleder opmærksomheden på brugsfunktionen; sproget vil overses, som det er blevet formuleret. Den sproglige hygiejne skal være diskret; en duft af parfume er næsten lige så slem som en lugt af sved.

V Sproglig hygiejne med sproglige vaskemaskiner

Med udtrykket den sproglige vaskemaskine hentyder jeg til de tekstbehandlingsanlæg som på mange andre områder gør skrivearbejde meget lettere og fornøjeligere end det har været. Når man udformer en tekst i 'flydende skrift' som det kaldes, dvs. i maskinlæsbar form, i praksis således at man skriver det ind på en diskette og ser teksten på en skærm før man skriver den ud med en udskriver, får man en lang række fordele og lettelser.

Det er meget lettere at rette; man flytter blot sin markør på skærmen hen til det sted hvor fejlen står, sletter fejlen og skriver det rigtige, så flytter man sin markør derhen hvor man så vil arbejde. Man kan lave lige højrekant. Og frem for alt, man kan flytte om på afsnit så let som ingenting. Man mærker blot afsnittet af, lægger det over i et særligt lager og sætter det derfra ind hvor man ønsker det. Arbejdet med dispositionen bliver af en helt anden karakter. Det er meget lettere at skrive direkte ind, for det er lettere at tænke over formuleringer der ligger i flydende skrift, end

formuleringer der står på papir, hvor man i heldigste fald kan klippe-klistre, mens man i værste fald må skrive det hele om hvis man vil ændre rækkefølgen.

Den eneste fornuftige brug af alle de datamaskiner som er anskaffet på de fleste af landets skoler og på universiteter og højere læreanstalter, er således uden tvivl at lade lærere og elever få adgang til maskinerne som tekstbehandlingsanlæg; det vil øge skrive-lysten og sætte kvaliteten af det skrevne i vejret. Det er vigtigt at så mange som muligt også prøver hvorledes det er at beherske maskinen og ikke føle sig skræmt og hundset med af den, som man fx gør i de såkaldte computerspil, hvor man altid bliver spist eller brændt til sidst. Enhver bør blive deres egen skrifts programmør.

Og der er den sideeffekt ved massiv indførelse af tekstbehandlingsanlæg at den sproglige hygiejne bliver gjort meget lettere. Mange anlæg og tekstbehandlingsprogrammer har allerede nu stavekontrol. Man kan trykke på en knap og maskinen kontrollerer om de ordformer der er skrevet ind på disketten og som man kan se på skærmen, også findes i den ordbog som programmet har indbygget. De fleste programmer overbelyser så de ord som ikke findes i dens ordbog, og forfatteren kan tage stilling til om ordet er stavet forkert, om det er stavet rigtigt men bare ikke findes i programmets ordbog og derfor bør lægges ind i det, eller om det er så sjældent at det ikke er umagen værd at lægge det der ind - der er jo begrænset lagerkapacitet.

Denne artikel er fx skrevet på et tekstbehandlingsanlæg. Da jeg nåede hertil trykkede jeg på staveknappen. Det gav det resultat at følgende stavemåder blev oplyst på side 1: retskrivningsordbog, griseri, Dety, sproglige, griseri, retskrivningsordbog, ihærdig, tvangsneurotiker, enerådende, Renlighed, R'er, narcissister, demokratiet (programmet er jo lavet af IBM; i denne sætning blev ordet IBM ikke oplyst!), mærkværdigt, stram, ræsonnement, offentliggør, hart, gavns stilretningen, dobbeltdækkerne, argumentation.

Jeg kunne så rette alle de steder hvor jeg mente at jeg havde slået forkert eller ikke kunnet stave. Af hensyn til denne illustration har jeg ikke gjort noget på side 1. På de følgende sider har jeg rettet fejlene og lagt de ord som faktisk var rigtigt stavet, ind i ordbogen, således at den ikke oplyser fx ordet ordbog næste gang den støder på det.

Efter min mening er sådanne sproglige vaskemaskiner en stor fordel. Slagfejl og stavefejl kan blive vasket af det sproglige tøj, før man tager det på ud, og både den sproglige undervisning og de autentiske sproglige situationer behøver ikke at blive forstyrret af det sproglige griseri.

Men jeg ser et problem, nemlig at den ordbog som IBM har bygget ind i mit program (før jeg altså har ændret i det) ikke svarer til det der står i den nye (eller den gamle) retskrivningsordbog. Fx

accepterer den ikke fx. Jeg ville være mere tryk ved situationen hvis det var Retskrivningsordbogen (eller en del af den) som var bygget ind i programmet og ikke det IBM fandt for godt.

Man må også advare mod for stor tro på staveprogrammerne. Der findes mig bekendt ikke nogen pålidelige gramatikkontrolprogrammer. Man kan fx ikke få oplyst de steder hvor det ikke skurre i ørerne skønt man har lavet et r-drop. Maskinen opdagede fx heller ikke at jeg på første side skrev de er bage for hvor jeg mente bange for. For maskinen er bage et lige så godt dansk ord som bange. Maskinen forstår ikke hvad jeg skriver. Alligevel prøver man mange steder at lave syntaks kontrol også, men det kræver mere en en ingeniør på deltid at lave det - så det kommer ikke lige med det samme.

Så alt i alt kan det være meget godt med lidt sproglig hygiejne, men det må ikke overdrives, og der skulle også gerne være tid til sproglig bodybuilding og valse, mens den sproglig vaskemaskine tager sig af det grove.

Ole Togeby